

УДК 378.011.3-057.175:001.81

Н.І. Лазаренко, м. Вінниця, Україна / N. Lazarenko, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: info@vspu.edu.ua

МЕТОДОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ: ДЕФІНІТИВНИЙ І СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті показано, що сучасна система вищої освіти потребує викладачів з високим рівнем методологічної культури. Здійснено дефінітивний аналіз поняття «методологічна культура викладача вищої школи». Методологічна культура викладача визначена як особлива культура його наукового мислення, базою якої є методологічний світогляд, знання, вміння та навички, необхідні для здійснення професійної діяльності, і досвід рефлексії (самопізнання та самооцінювання професіонала, який прагне вдосконалити не лише власну наукову чи педагогічну діяльність, а й систему вищої освіти в цілому).

Визначено компоненти (інформаційний, комунікативний, методичний, управлінський, науково-дослідницький, акмеологічний) й дано характеристики основних компонентів методологічної культури викладача вищої школи. Визначено основні напрями та форми розвитку методологічної культури викладача вищої школи. Схарактеризовано рівні розвитку методологічної культури викладача.

Показано, що фундамент методологічної культури викладача складають філософські, психологічні, культурологічні, педагогічні знання, методичні уміння та навички. Висунуто гіпотезу, що методологічна культура формується в процесі навчання і розвивається в процесі інноваційної педагогічної діяльності викладача. Про її наявність, той або інший рівень розвитку судять зазвичай за характером науково-педагогічної діяльності викладача, а також за її підсумками.

Зроблено висновок, що для підвищення рівня методологічної культури викладачів у вищому навчальному закладі мають бути створені спеціальні організаційно-педагогічні умови, а в магістратурі організована спеціальна методологічна підготовка.

Ключові слова: викладач, вища школа, методологічна культура, методологічна підготовка, професіоналізм викладача, розвиток методологічної культури.

Annotation. The article shows that the modern system of higher education requires lecturers with a high methodological culture. The analysis of definitions of the concept «the lecturer's methodological culture» is presented. The lecturer's methodological culture is defined as a special culture of his/her scientific thinking, which is based on the methodological outlook, knowledge, skills and competences that are necessary for the professional activity as well as reflection (self-cognition and self-estimation of the professional who aims to improve not only his/her own scientific or educational activity, but also the whole educational system).

The main components of the lecturer's methodological culture (informational, communicational, methodological, managerial, scientific, acmeologic) and their characteristics are defined. The main trends and forms of improving of the lecturer's methodological culture are indicated. The article also presents the levels of the lecturer's methodological culture.

The author concludes that the level of methodological culture of the higher educational institution lecturer can be improved if special organizational and educational conditions, and specialized methodological training for Master students, are provided.

Key words: lecturer, higher educational institution, methodological culture, methodological education, lecturer's professionalism, development of methodological culture.

Постановка проблеми. Особливості соціокультурних процесів, що відбуваються в українському суспільстві, призвели до загострення освітніх проблем, серед яких проглядається ефективність педагогічної діяльності, що не відповідає збільшеним вимогам до якості сучасної загальної середньої та вищої професійної освіти.

Шлях європейської та світової інтеграції, обраний Україною, зумовлює необхідність інтенсивних змін в політичному, економічному й соціальному житті нашої держави і закладає основи нової парадигми освіти — орієнтації на новий тип гуманістично-інноваційної освіти, її конкурентності в європейському та світовому просторах, виховання покоління молоді, яке буде захищеним і мобільним на ринку праці, здатним робити особистісний духовно-світоглядний вибір, матиме необхідні знання, навички й компетентності для навчання протягом життя [9].

Пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку вищої освіти є такі: особистісна орієнтація вищої освіти; формування національних і загальнолюдських цінностей; розвиток освіти як відкритої державно-суспільної системи; створення рівних можливостей у здобутті вищої освіти; постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; підвищення соціального статусу й професіоналізму працівників освіти, посилення їхньої державної та суспільної підтримки; запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій; інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Виконати таке замовлення може професійний професорсько-викладацький склад ВНЗ, здатний до інтеграції освітнього процесу й науково-дослідної діяльності та до неперервного підвищення професійної майстерності викладачів. Нині є

очевидним, що перспективи соціального розвитку пов'язані з розв'язанням глобального стратегічного завдання докорінного перетворення менталітету сучасного викладача вищої школи: розширення його свідомості, пошуку та одержання духовних засад професійного буття, побудови ним унікального індивідуального шляху просування до самореалізації свого творчого потенціалу.

Сучасна орієнтація на розкриття потенціалу людини, формування мотивації досягнення успіху, самостійності, відповідальності ставить до особистості й діяльності педагога нові вимоги: відкритість експериментам, інноваціям, змінам; готовність до плюралізму думок; орієнтація на сьогодення й майбутнє; упевненість і здатність у подоланні створюваних життям перешкод; планування майбутніх дій для досягнення цілей як у професійній діяльності, так і в особистому житті.

Для сучасного педагога мають бути притаманними, насамперед, професіоналізм, здатність до ідентифікації та рефлексії, соціальної комунікації, творчої самореалізації, а також глибина і конструктивність самовираження, самопізнання та саморозвитку.

Сучасний педагог своєю діяльністю відображає стан культури суспільства [1], узагальнює ступінь її розвитку, що виражається в системі свідомості, в стилі спілкування й поведінки, в напрямках його саморозвитку. Тому він має володіти методологією комунікації, методологією організації навчального процесу, методологією управління колективом, методологією виховної діяльності, методологією інформаційної та науково-дослідної діяльності, методологією саморозвитку. Отже, якщо найважливішим чинником професіоналізму педагогічних кадрів виступає загальна культура викладача, то методологічна культура є її ядром. Тому актуальною нині є проблема формування методологічної культури викладача, що забезпечує досягнення вершин професійної самореалізації.

Аналіз попередніх досліджень проблеми. Актуальність і значущість проблеми методологічної культури педагогів підтверджується пильною увагою до цього феномена з боку дослідників (С. Гончаренко [3], Г. Валєєв [2], В. Краєвський [7], В. Кушнір [8] та ін.). Формування методологічної культури педагога Г. Валєєвим визнане одним із актуальних напрямів розвитку педагогічної освіти. На його думку, володіння методологічною культурою дозволяє здійснювати ефективне засвоєння нових сфер теорії та практики, самостійно визначати й розв'язувати творчі завдання в сфері освіти [2, с. 7].

Наукові передумови становлення поняття «методологічна культура» ми знаходимо в працях українських філософів Г. Васяновича, І. Зязюна. Основи для наукової розробки феномена методологічної культури як складової професійної культури педагога

закладені в працях С. Гончаренка [3], В. Гриньової [4], Т. Сущенко [10].

Невирішені аспекти проблеми. Різномірність, фрагментарність, мозаїчність і неузгодженість наявних підходів до трактування поняття методологічної культури педагога в працях вищезазначених авторів свідчать про недостатню розробленість методологічних основ у цих дослідженнях, а також про відсутність послідовного застосування системного підходу до аналізу методологічної культури як багатовимірного феномена й інтегрального показника якості професійної діяльності педагога. Зовсім недослідженими є організаційно-педагогічні умови розвитку методологічної культури викладача вищого навчального закладу.

Мета статті – здійснити дефінітивний аналіз поняття «методологічна культура викладача вищої школи» та визначити її компонентний склад і можливі форми розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологія в наукознавчій літературі – це різномірне поняття. На найвищому філософському рівні – це знання про структуру, логіку організації, методи й засоби теоретичної та практичної діяльності. Тому методологія є обов'язковим компонентом будь-якої діяльності. На загальнонауковому рівні – це вчення про методи, принципи побудови, форми та способи науково-дослідної діяльності. На конкретному науковому рівні методологія – це знання про сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, що є базою для розв'язання дослідницької проблеми.

У контексті нашого дослідження йдеться про фундаментальну (філософську) методологію організації професійної діяльності викладача вищої школи, що за своєю структурою й спектром напрямів діяльності є чи не найскладнішою. Вона охоплює декілька рівносильних складників: викладацька, виховна, науково-дослідна, методична, управлінсько-організаційна та діяльність із самовдосконалення. Кожний із цих напрямів діяльності потребує від викладача володіння відповідними методологічними знаннями. Але забезпечити цілісність результатам професійної діяльності викладача вищої школи може лише система ціннісних установок, знань, умінь, навичок, методологічного світогляду, що все разом утворює такий складний феномен як методологічна культура.

Методологічна культура викладача – це особлива культура його наукового мислення, базою якої є методологічний світогляд, знання, вміння та навички, необхідні для здійснення професійної діяльності, і досвід рефлексії (самопізнання та самооцінювання професіонала, який прагне вдосконалити не лише власну наукову чи педагогічну діяльність, а й систему вищої освіти в цілому).

Ураховуючи різні підходи дослідників до питання про структурну організацію професійної

діяльності викладача вищої школи (М. Гриньова [4], З. Єсарева [6], Е. Зеєр [5], Т. Сущенко [10]) та методологічної культури педагога (В. Загвязинський, В. Краєвський, В. Кушнір, В. Сластьонін та ін.), ми дійшли висновку, що до її складу входять такі компоненти: інформаційний, комунікативний, методичний, управлінський, науково-дослідницький, акмеологічний. Поділ на такі компоненти є орієнтовним, оскільки всі вони так чи інакше перетинаються своїми змістовими характеристиками.

Наприклад, навчальна, управлінська та наукова діяльність викладача неможливі без наявності в нього комунікативних здібностей. Але саме з огляду на особливу важливість кожного з названих компонентів, ми й виокремили їх як основні складові в структурі методологічної культури викладача.

У нашому дослідженні саме ці складові є предметом аналізу та інтерпретації. В таблиці 1 представлено змістові характеристики компонентів методологічної культури педагога.

Таблиця 1

Змістові характеристики компонентів методологічної культури викладача вищої школи

Компоненти	Змістові характеристики
Інформаційний	знання, уміння й навички використання інформаційно-комунікаційних технологій для організації навчальної, виховної, наукової та самоосвітньої діяльності; уміння пошуку, інтерпретації, критичного опрацювання, створення та розповсюдження науково-достовірної інформації; навички спілкування в соціальних мережах, за допомогою електронної пошти, різноманітних блогів і форумів
Комунікативний	постановка голосу, управління мімікою, керування інтонаціями; вміння вживати правильну комунікативну структуру, використовувати різні прийоми спілкування в залежності від мети й теми комунікації; уміння аргументації; повага й визнання індивідуальності співрозмовника;
Методичний	знання методології науки, основи якої викладає, та основних методологічних підходів до організації професійної освіти; володіння методикою викладання навчальної дисципліни; здатність до підвищення навчальної мотивації студентів; уміння доцільно використовувати інноваційні педагогічні технології; уміння знаходити, інтерпретувати й адаптувати наукову інформацію до завдань навчання
Управлінський	знання методології управлінської діяльності, психологічних основ організації навчальної та виховної діяльності, правил комунікативної взаємодії; усвідомлення власної соціальної ролі та відповідальності за результати навчально-виховного процесу; здатність до лідерства і до роботи в команді; вміння організовувати роботу виконавців, приймати управлінські рішення; знання конструктивних засобів вирішення конфлікту
Науково-дослідний	знання методології наукових досліджень, прагнення до пошуку шляхів удосконалення результатів педагогічної діяльності; уміння організації педагогічного експерименту; наявність наукових публікацій; участь у конференціях; наявність наукового ступеня
Акмеологічний	усвідомлення значення своїх соціальних функцій; прагнення до неперервного особистісного та професійного саморозвитку, наукового та кар'єрного зростання, визнання в колективі та науковому співтоваристві; знання основ самоменеджменту та алгоритмів саморозвитку; уміння одночасної організації власної викладацької та наукової діяльності; вміння будувати особисту життєву стратегію; здатність контролювати перебіг свого професійного розвитку та досягати висот професійної майстерності.

Теоретичне припущення про можливість розв'язання проблеми низької успішності професійної діяльності викладачів за допомогою розвитку в них методологічної культури підтверджується виявленням нами тісним взаємозв'язком між цими феноменами.

Фундамент методологічної культури викладача складають філософські, психологічні, культурологічні, педагогічні знання, методичні уміння та навички. Методологічна культура формується в процесі навчання і розвивається в процесі інноваційної педагогічної діяльності викладача. Про її наявність, той або інший рівень розвитку судять зазвичай за характером науково-педагогічної діяльності викладача, а також за її підсумками, зокрема, за ступенем збігу цілей і одержаних результатів (чого викладач досяг у своїй професійній діяльності і які цілі він ставить на майбутнє). Тому пропонуємо розрізняти три рівні методологічної культури педагога.

I рівень (початковий) – методологічна грамотність. Це знання основних педагогічних принципів; методики викладання навчальної

дисципліни як відображення певної науки; володіння методичними прийомами й технологіями навчання та виховання. Викладач із таким рівнем методологічної культури вважає, що він усе знає і все вміє, проблем у своїй професійній діяльності не бачить, науково-дослідною діяльністю майже не займається, стиль викладання – авторитарний.

II рівень (середній) – методологічна компетентність. Методологічну компетентність можна визначити як наявність у викладача здатності бачити проблеми в навчально-виховному процесі; знаходити шляхи їх вирішення та відстоювати правильність свого рішення; використовувати в процесі розв'язання теоретичних і практичних завдань адекватні методологічні підходи; порівнювати й оцінювати з методологічних позицій концепції різних педагогів-дослідників, досвід педагогів-новаторів.

Для цього викладач повинен уміти критично аналізувати й спростовувати, доводити та аргументувати. Показником методологічної компетентності є вміння бачити проблеми в освіті;

вміння прислухатись до думки інших (зокрема й студентів), висловлювати власну думку про характер і глибину тих проблем, з якими він зустрівся або в теорії, або в практичній діяльності; визначати причини й бачити наслідки, що впливають з того або іншого підходу до вирішення обговорюваних проблем.

Педагог із середнім рівнем методологічної культури розуміє, що він знає і вміє не все; бачить проблеми, але впевнений, що знає шляхи їх подолання; науково-дослідною діяльністю займається неохоче; стиль викладання – демократичний.

III рівень (високий) розвитку методологічної культури – рівень методологічного професіоналізму, що передбачає трансформацію процесу розвитку методологічної культури в неперервний професійний саморозвиток.

Це означає не лише самопідтримку своєї методологічної культури на досягнутому рівні, а й перехід до проектування й конструювання нових станів власного професіоналізму. Саме на цьому рівні вирішального значення набуває методологічна рефлексія як важливе внутрішнє джерело активності, що не лише стимулює до інноваційної діяльності, а й дозволяє планувати етапи просування шляхом удосконалення професіоналізму.

Викладач з високим рівнем методологічної культури розуміє, що знає і вміє недостатньо, бачить багато проблем у системі освіти в цілому, а тому усвідомлює, що для досягнення високого професіоналізму та розв'язання проблем освіти необхідно постійно розвивати свою методологічну культуру, займатись науково-дослідницькою діяльністю систематично. Стиль викладання – партнерський.

Саме викладача з високим рівнем методологічної культури потребує сучасна система освіти. Для успішного розвитку методологічної культури викладача необхідно, насамперед, формування ціннісного ставлення до освітнього процесу, а також створення мотиваційної готовності до процесу розвитку методологічної культури методами групової дискусії, індивідуального та групового консультування; формування навичок саморегуляції, рефлексії, аналізу процесу й результатів професійної діяльності, навичок ефективної комунікації за допомогою таких психологічних технологій як соціально-психологічний тренінг особистісного зростання, імітаційні та рольові ігри; підвищення методологічної обізнаності педагогів шляхом проведення міні-семінарів і «Круглих столів», зокрема з питань, що цікавлять самих педагогів.

Висновок. Методологічна культура викладача вищої школи – особлива культура його наукового мислення, базою якої є методологічний світогляд, знання, вміння та навички, необхідні для здійснення професійної діяльності, саморозвитку та вдосконалення системи вищої освіти в цілому. Для підвищення рівня методологічної культури викладачів у вищому навчальному закладі мають бути створені спеціальні організаційно-педагогічні умови, а в магістратурі організована спеціальна методологічна підготовка.

Створення у вищому навчальному закладі організаційно-педагогічних умов для підвищення рівня методологічної культури викладачів відносимо до подальших напрямів дослідження.

Література:

1. Балл Г. О. Категорія культури у визначенні орієнтирів освіти / Г. О. Балл // Діалог культур: Україна у світовому контексті: Філософія освіти: Зб. наук. праць / Редкол. І. А. Зязюн, С. О. Черепанова, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва та ін. – Львів: Видавництво «Сполом», 2002. – Вип. 8. – 384 с.
2. Валеев Г. Х. Формирование методологической культуры педагога-исследователя: Монография / Г. Х. Валеев. – Челябинск: Издательство «Факел» Челябинск, гос. пед. ун-та; Стерлитамак: Стерлитамак. гос. пед. ин-т, 2000. – 192 с.
3. Гончаренко С. Методологічні знання як виявлення фундаменталізації професійної підготовки вчителя / Семен Гончаренко, Василь Кушнір, Григорій Кушнір // Шлях освіти. – 2007. – № 6. – С. 2-6.
4. Гриньова В. М. Становлення професійно-педагогічної культури викладача вищого навчального закладу / Гриньова М. В. // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції / За заг. ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової. – Харків: ОВС, 2002. – С. 17-22.
5. Зеер Э. Ф. Психологические основы профессионального становления личности инженера – педагога / Зеер Э. Ф. // Дис. ... докт. психол. наук. – Свердловск, 1985. – 423 с.
6. Есарева З. Ф. Взаимодействие научной и педагогической деятельности преподавателя университета: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. / Есарева З. Ф. – Л., 1975. – 20 с.
7. Краевский В. В. Методология педагогики: новый этап / В. В. Краевский, Е. В. Бережнова. – М.: Академия, 2006. – 400 с.
8. Кушнір В. Методологічна підготовка вчителя / В. Кушнір // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 106. – С. 58-74.
9. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.
10. Сущенко Т. І. Викладач і викладання в добу пріоритету особистості / Т. І. Сущенко // Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. – Серія «Педагогіка і психологія». – 2011. – № 1 (1). – С. 14-22.